

ДЕТЕРМИНАНТИ НА ДЕФИЦИТАРНОТО РАЗВИТИЕ ПРИ ДЕЦА, ЛИШЕНИ ОТ РОДИТЕЛСКИ ГРИЖИ

доц. д-р Ицка Дерижан

Бургаски свободен университет

доц. д-р Генчо Вълчев

Тракийски университет – Стара Загора

DETERMINANTS OF DEFICITS IN THE DEVELOPMENT IN CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE

Assoc. Prof. Itska Derijan, PhD

Burgas Free University

Assoc. Prof. Gencho Valchev, PhD

Trakia University – Stara Zagora

РЕЗЮМЕ: Семейната среда е първото опитно поле за жизнената дейност на детето. Липсата или недостатъчното семейно присъствие затруднява придобиването на достатъчно разнообразен социален опит, което води до дефицитарност в социалното, а по-късно и в общото му развитие. Настоящото изследване си поставя за **цел:** да проучи някои социални проблеми при отглеждането и възпитанието на деца от една до три години настанени в домове за деца лишени от родителски грижи.

Ключови думи: *дефицити в развитието; деца, лишени от родителска грижа; социализация, социална адаптация*

ABSTRACT: The contemporary bulgarian system for continuous care for children that for one or another reason have no parents is working mostly in orphanages. There is no unified policy about these children. The present type of taking care is outdated and low effective. It additionally intensifies the present social problems.

Key words: *deficits in the development, children deprived of parental care, socialization, mental and physical development, social adaptation*

Потребностите на децата, отглеждани и възпитавани в институции, определят необходимостта от по-големи усилия за създаване на адекватни, близки до семейните, условия, осигуряващи тяхното пълноценно психофизическо и социално развитие. Настоящото изследване си поставя за **цел:** да проучи някои социални проблеми при отглеждането и възпитанието на деца от една до три години, настанени в домове за деца, а лишени от родителски грижи.

Социализацията на детето в ранна възраст се определя от натрупването на социален опит, запознаването със заобикалящия го свят, обогатяването на взаимоотношенията с възрастните и връстниците, усвояването на социални умения, правила и норми на поведение в семейството, групата, обществото. За приобщаване на детето към живота в семейството, групата и въобще към обществото, за неговото оптимално социално развитие е необходимо овладяването на някои, макар и по-елементарни, социални изисквания. Най-напред те засягат регулирането на поведенческите му реакции при задоволяване на физиологичните му потребности от храна, сън и т.н. Впоследствие тези изисквания се увеличават. Обогатяването на детските взаимоотношения и на емоционалните преживявания, усвояването на социални норми, стимулирането на самоосъзнаването, са основни структурни компоненти на социалното развитие на детето.

Основния и най-голям дефицит на децата, отглеждани в институции, е социално общуване. Липсата на комуникация, ограничените образци на поведение пораждаат несигурно поведение. Децата няма на кого да подражават, следователно – да заучават стилове на поведение.

Тези дефицити водят до проблеми в развитието. Те се изразяват в специфично, непълноценно емоционално и социално поведение. Непълноценното поведение води до развиване на нестабилна личност. Дефицитите в психо-физическото и социално развитие на деца, лишени от родителски грижи, са неблагоприятни фактори за по-нататъшното развитие и интеграция в обществото, тъй като имат траен ефект. Като проекция би поставило тези деца в крайно неблагоприятно състояние. Децата, които по една или друга причина не са получили родителска грижа и подкрепа, често срещат затруднения. Тяхното интегриране в обществото, както и професионалната им реализация, се оказват затруднени поради разлика във възпитанието и в условията на живот.

Целта на изследването е да се установи и съпостави чрез надеждна методика характера на психофизичното развитие при деца от 1 до 3 години, лишени от родителски грижи и деца от семейства, да се проучат факторите, предизвикващи социални проблеми при децата, настанени в институции, и да се изведат подходите, методите и средствата за превантивна дейност с тези деца.

Задачи на емпиричното изследване:

- Да се проучи психологическа и педагогическа литература по проблемите на развитието на 1-3 годишните деца;
- Да се изследва чрез надеждна диагностика психофизическото и емоционалното развитие на деца, лишени от родителски грижи и деца в семейна среда;
- Да се предложат мерки за преодоляване на дефицитите при деца, настанени в ДМСГД.

Хипотеза. Като се има предвид изводите, направени при проучването на литературните източници, и наблюденията на деца, настанени в институция, се до-

пуска, че при прилагането на надеждна методика за изследване ще се диагностират съществени различия в общото развитие на децата от ДМСГД и децата, отглеждани и възпитавани в семейства, които имат траен проективен характер.

Методите на изследване са:

1. Проучване на литературни източници;
2. Проучване на данни за децата, настанени в ДМСГД:
 - Диагностични карти, разработени по комплексната методика на В. Манова-Томова за оценка на развитието;
 - Анализ на данни от емпирично проучване.
3. Математико-статистически методи за обработка на данните.

Организация и контингент на изследването

Организирането на изследването започна с проучване състоянието на проблема в литературата и в социалната практика. Следва подбор на методика за изследване и определяне контингента за изследване.

За целите на емпиричното изследване се направи оценка на психофизическото развитие на 36 деца на възраст от 1 до 3 години, от които 18 деца живеят в семейства и 18 са лишени от родителски грижи, и са настанени в ДМСГД (Дом за медикосоциални грижи), гр. Бургас. Децата от дома са изследвани след предварително съгласие на настойника на дома в гр. Бургас. Децата, живеещи в семейства, са изследвани след предварително съгласие на техните родители.

Проследяването на развитието се осъществи въз основа на разработения метод на В. Манова за контрол и оценка на развитието.

Повече за метода

Контролът върху хода на психичното развитие от 0 до 3 години се извършва по установени и внедрени в практиката показатели и норми от В. Манова – Томова. Изследването дава оценка на развитието през втората и третата година.

За втората година показателите са групирани по тримесечия, а за третата – на шестмесечие.

За всеки от посочените интервали от време се отчитат шест показателя, отразяващи най-съществените прояви на детето, свързани с неговото развитие.

Показателите, означени с 1 (М) се отнасят за развитието на моториката, 2 (У) – умения на ръцете, 3 (Н) – навици, 4 (И) – развитие на изобразителните възможности в дейността, 5 (ЕС) – емоционално-социално развитие и развитие на говора – 6 (Г).

Всеки показател през втората година има стойност за развитието, равна на *половин месец*, а при третата година – на *един месец*.

Въз основа на отразените показатели може да се извърши количествена оценка на психичното развитие, като се изчисли коефициент на общото развитие – КОР, по формулата:

$$\text{КОР} = \text{ПВ} \cdot 100,$$

където **ПВ** е *психична възраст*, а **КВ** – *календарна възраст*.

При оценката и контрола на психичната възраст е важно да се отчетат реално изпълнените показатели, независимо от календарната възраст. Това изисква да се отчетат и показателите от следващите възрастови граници по скалата на измерване.

Таблица 1 дава информация за степените и коефициентите за оценка на общото психическо развитие на децата.

Табл. 1. Степени и коефициенти на общото психическо развитие на децата

Степен	много високо	високо	нормално	слабо	Умствена изостаналост			
					Клас лека	Клас умерена	Клас тежка	Клас дълбока
КОР	Над 120	110-120	86-110	70-85	50-69	35-49	20-34	0-19

Коефициентите за психическо развитие на детето не са константни величини. Те могат да преминават от едни граници в други в зависимост от възпитателните грижи. При всички случаи **КОР** дава представа за настоящото състояние на психичното развитие, което, проследено в динамика, показва общата тенденция на развитието.

Психичното развитие като неравномерен процес може да покаже изоставане в някои от сферите на развитие и изпреварване в други.

Психодиагностиката на ранното детство дава възможност да се проследява психичното развитие и да се сравняват постиженията на една група с друга или на всички деца, съобразно календарната възраст.

Всички деца са изследвани по еднакви показатели на психофизическо развитие. Различията в постиженията отразяват индивидуалните особености на всяко едно дете.

Интерпретация на данните, получени от приложения метод на В. Манова за контрол и оценка на развитието.

Проведеното емпирично изследване дава възможност да се направят някои научни коментари, с които се цели да се подложи на доказателственост формулираната работна хипотеза. Таблица 2 ни предоставя данни за изследваните деца по пол и социална принадлежност. Изследвани са еднакъв брой деца от семейства и от ДМСГД (ДОВДЛРГ) – гр. Бургас

Табл. 2. Разпределение на изследваните деца по пол и социална принадлежност

Деца, живеещи в	Момичета		Момчета		Всичко	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
семејство	12	66.7	6	33.3	18	100
ДМСГД	8	44.4	10	55.6	18	100
					36	100

Усъвършенстването на моториката е основен показател за правилното психофизическо развитие на децата от 1 до 3 години. Таблица 3 отразява равнището на развитие на моториката при децата в семейства и децата, настанени в институция.

Табл. 3. Развитие на моториката при деца в семейства и деца от ДОВДЛРГ, лишени от родителски грижи

Целева група	Брой изследвани Показател 1	Успеваемост	Процент
Деца, лишени от родителски грижи	18	11	61%
Деца в семейство	18	18	100%

Децата, растящи в семейна среда, показват стопроцентова успеваемост в показател 1, по-рано прохождат и по-бързо утвърждават придобитото качество. Процентът при деца, лишени от родителски грижи, е 61% – в по-късен етап започват да се изправят на крака и правят първи опити за ходене.

С развитието на основните движения, усвояването на процеса ходене, усъвършенстването на двигателните умения, се усъвършенстват и фините движения. Все по-често и целеустремено детето започва да използва ръцете. Таблица 4 предоставя данни за показател 2, отразяващ уменията на ръцете.

Табл. 4. Развитие на уменията на ръцете при деца в семейства и деца от ДОВДЛРГ

Целева група	Брой изследвани Показател 2	Успеваемост	Процент
Деца, лишени от родителски грижи	18	2	11%
Деца в семейство	18	16	89%

От изследваните деца, растящи в семейна среда, 89% развиват умения на ръцете, отговарящи на календарната им възраст. При децата без родителски грижи този процент е доста нисък – 11%.

В периода от 1 до 3 години се полагат основите на някои социални умения и хигиенни навици. Показател 3 (Н) отразява развитието на навиците при деца от 1 до 3 години. Получените резултати показват една вече забележима тенденция към изоставане при децата, отглеждани в извънсемейна среда, тъй като там отсъстват напълно или са крайно оскъдни образците за социално поведение. Освен това, социалната ситуация в институциите се характеризира с голяма динамика на присъствието на възрастни – устойчиви модели на поведение, тъй

като това са работещи на смени и с непостоянно присъствие в домовете специалисти и общ персонал. Резултатите са отразени в таблица 5.

Табл. 5. Развитие на хигиенни навици при деца от семейства и деца от ДОВДЛРГ

Целева група	Брой изследвани Показател 3	Успеваемост	Процент
Деца, лишени от родителски грижи	18	6	33%
Деца в семейство	18	14	78%

Навици успяват да изградят 78% от децата, за които родители полагат грижи. Причината несъмнено се крие в постоянния контрол и подкрепа от страна на родителите. 33% от децата без родители изграждат навици, характерни за определена възраст – липсата на обект на подражание несъмнено оказва влияние върху ниската успеваемост.

Показател 4 (И) – отразява развитието на изобразителните възможности в дейността при 1 – 3 годишните деца. развитието на уменията на ръцете оказва силно влияние върху развитието на изобразителните възможности.

Таблица 6 дава представа, доколко децата от двете целеви групи развиват изобразителните си способности.

Табл. 6. Развитие на изобразителните възможности при деца от семейства и деца, лишени от родителски грижи

Целева група	Брой изследвани Показател 4	Успеваемост	Процент
Деца, лишени от родителски грижи	18	3	17%
Деца в семейство	18	17	94%

Изобразителни възможности в дейността развиват 94% от децата в семейство, резултатът при децата от дома е доста нисък – 17%. Добиването на конструктивно-техническите умения изисква индивидуална работа с децата в ранен етап и групова работа – в по-късен. Липсата на достатъчен персонал в ДМСГД затруднява развитието на тази дейност.

Безспорно едно от най-важните условия за правилното психическо развитие на детето през ранното детство е положителното емоционално състояние. Емоционалното развитие на детето от ранна детска възраст е в тясна връзка и взаимодействие със социалните контакти. В таблица 7 е отразено равнището на емо-

ционално социално развитие на децата от семейства и децата, лишени от родителски грижи.

Табл. 7. Развитие на положително емоционално състояние при деца от семейства и деца, лишени от родителски грижи

Целева група	Брой изследвани Показател 5	Успеваемост	Процент
Деца, лишени от родителски грижи	18	11	61%
Деца в семейство	18	16	89%

Децата, растящи в семейна среда, успяват да изградят по-рано и по-стабилни емоционални връзки, характерни за възрастовия период, в който се намират. Техният процент – 89% – е доста по-висок от този на децата без родители.

Правилното емоционално социално развитие през ранното детство може да се осъществява успешно, ако системно се създават условия за укрепване и развитие на устойчиви радостни чувства, и своевременно се потискат, отстраняват причините за появата на отрицателни.

Периода от 1 до 3 години е сензитивен към усвояването на речта. Детето усвоява рано думата с нейното значение. Непрекъснато увеличава понятията, като обобщени изрази на действителността, обозначени с дадена дума. Сензитивният характер в развитието на речта влияе на връзките и с останалите познавателни процеси. Имайки предвид тези факти, ставаме свидетели на един доста сериозен социален проблем на децата, лишени от родителски грижи. Таблица 8 дава конкретна информация за тревожността на проблема.

Табл. 8. Развитие на речта при деца от семейства и деца, лишени от родителски грижи

Целева група	Брой изследвани Показател 6	Успеваемост	Процент
Деца, лишени от родителски грижи	18	1	6%
Деца в семейство	18	15	83%

Направеното емпирично изследване показва съществена разлика в КОР (коефициент на общото развитие) на двете целеви групи. Децата от ДМСГД имат среден коефициент 84.3%. Децата в семейства имат среден коефициент 106.5%.

Всеки етап от развитието на детето, който е пропуснат, останал незабелязан или взет предвид късно, предопределя значителни липси в структурирането на личността на детето, които могат да се запазят като тенденция в бъдещите възрастови периоди, и така да се окажат с траен проективен ефект.

Обобщение на резултатите от изследването

В условията на семейно отглеждане на деца, майката интуитивно знае и отговаря по адекватен начин на заявките им. Тя извършва движения, жестове и се грижи за детето си по един достатъчно стабилен начин, който позволява на детето да живее в условията на една непрекъснатост на връзката, да усеща свързаността на отделните събития и това го предпазва от дифузна тревожност. Така то може да се развива прогресивно в посока към все по-голяма автономност, а неговата компетентност и отношенията му както към родителите, така и към други лица се формират по естествен начин.

Резултатите от изследването показват, че децата от дома изостават с развитието на моториката. Не успяват навреме и пълноценно да развият в пълен капацитет опорно-двигателния апарат. Прохождат по-късно, стабилизират походката си много по-късно от децата в семейства. По-късно усвояват бягане, катерене, качване, слизане като модели на придвижване.

Развитието на общата моториката върви успоредно с друг важен показател – мануалната моторика. Децата от дома доста по-късно усвояват елементарни умения на ръцете. Този факт възпрепятства задоволяването на потребността от опознаване и обяснение. Това от своя води до бавен процес на адаптация.

Средната възраст при децата от семейства, усвоили ходенето, е около 11 месеца и 1 г. 2 м. Направените наблюдения показват, че през този период тази група деца вече са доста по-самостоятелни от децата, живеещи в институция. Забавеното развитие на координацията на движенията прави децата от дома по-дълго време зависими от обслужващия персонал. Развитието на моториката, както и на умения на ръцете, е от съществено значение за всяко дете. Еволюцията на движенията променя връзката на детето с предметния свят. Промяната в движенията се отразява положително на сетивното развитие и на динамиката при опознаване на предметите. Развитието на общата моториката, както и на фината мануална моторика, е най-важната предпоставка за социализация на детето.

През първите три години се полагат основите на някои социални умения и хигиенни навици. Детето се научава да се храни, да се съблича, да изпълнява елементарни поръчки, да регулира физиологичните си нужди. Повече от половината изследвани деца от дома не изграждат такива навици в определената възраст. В късен етап от своето развитие се научават да регулират своите физиологични нужди и добиват основни хигиенни навици. Тези деца не само че изостават в изграждането на хигиенни навици, но и губят увереност в собствените си възможности, губят всякакъв стремеж за самостоятелност. Потискането или недостатъчното поощряване на стремежа за самостоятелност в тази възраст фор-

мира в по-късните възрастови периоди такива отрицателни черти на характера, като нерешителност, колебливост, липса на инициативност, апатия.

В оценката на психичното развитие се отчитат и изобразителните възможности на децата. Изследването показва, че децата от семейства се научават да боравят с молива по-рано, отколкото децата, лишени от родителски грижи. Само 17 % от изследваните деца от дома в гр. Бургас покриват този показател.

Организираните занимания са важен момент във възпитанието на децата. Чрез тях те получават целенасочени знания за заобикалящия ги свят. Такова занимание е и изобразителната дейност, чрез нея детето се запознава с молива и хартията и постепенно започва да ги използва, съобразно тяхното предназначение, овладява специфичното манипулиране с материалите. Като усвоява правилен двигателен ритъм, то се научава да контролира движенията на ръката с молива и овладява пространствената ориентация на листа. Децата изработват умение да управляват движенията на ръката с молива под външни инструкции. Овладяването на изобразителната дейност означава, че децата са вече в състояние да пренесат графично върху листа това, което са наблюдавали.

Емоционалното развитие на детето от ранна детска възраст е в тясна връзка и взаимодействие със социалните контакти. Търсенето на помощ от възрастния е един точен критерий за емоционалното отношение и социалната свързаност на детето с обкръжаващите го възрастни. Проява на интерес към другите деца е още един критерий за успешна социализация.

С развитието на разбирането детето развива речта като процес на овладяване на родния език. Развива социални умения да използва езика като средство за усвояване на опит, като средство за саморегулация на поведението и средство за общуване и взаимодействие между хората.

Децата, живеещи в семейства, по-рано и по-пълноценно започват да общуват. Общуването на детето с други деца и с възрастните е една от основните дейности в битието му. В общуването и чрез него то реализира своята психическа същност. Чрез общуването с другите детето получава нова информация, затвърждава наличната, реализира свои потребности. При малките деца общуването е емоционално обогатено. Чрез него детето овладява определени правила – започва да се ръководи при взаимодействието си с другите не само от своите потребности, но и да се съобразява с тези на партньорите си в общуването. Търси сътрудничество, подчинява се на правила при изпълняване на дадена роля.

Направеното емпирично изследване доказва формулираната хипотеза. Децата от Дома за медико-социални грижи в град Бургас изостават в общото си развитие от децата в семейства. Коефициентите на психическо равнище при децата от дома варират от 81 до 92, като по-голямата част – 84% от изследваните имат слабо развитие и 16% – нормално. Коефициентите на психическо развитие при децата от семейства имат много по-високи стойности – 6% от изследваните деца достигат много високо равнище на психическо развитие, 22% – високо и 72% – нормално.

Въпреки ниските стойности на психическо развитие при децата, лишени от родителски грижи, е важно да отбележим, че е възможно компенсиране, тъй като децата от изследваната група нямат доказани малформации, не проявяват признаци на отклонение от нормалното психическо развитие.

Дефицитите на социалната среда се превръщат в дефицити на психическото развитие. В институциите липсата на обект на привързаност води до забавяне на емоционалното общуване. С такава клиника децата се насочват към помощни училища и социални институции и практически се превръщат в контингент на социалното подпомагане .

Литература:

1. Achkova, M. Prilozhna psihologia v medicinata I zdravnite grizhi, Sofia, 2001.
2. Banova, V. Da rastesh sys ili vupreki svoite roditeli, Sofia, 2001.
3. Tomova-Manova, V. Izsledovatelски метод – oценка na psihiqното zdrave, Sofia, 1974.
4. Trashliev, R., Derizhan, I., Kolev, G. Deteto kato predmet na socialnata rabota Shumen, 2005.